

Милош М. КОВАЧЕВИЋ*

Филолошки факултет Београд

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

Оригинални научни рад

Примљен: 21. 11. 2023.

Прихваћен: 29. 2. 2024.

СЛОЖЕНИ ГЛАГОЛСКИ ПРЕДИКАТИ С МОДАЛНИМ ИЗРАЗИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се даје попис и опис модела сложених предиката састављених од модалних израза и инфинитивне или *да*+презентске допуне, који се у литератури тек мимогредно помињу. Три су типа модалних израза у саставу сложеног предиката: то су или придјевски, или именички или прилошки модални изрази, с тим да се придјевски и прилошки творе само са копулативним глаголом *бити*, док се именички творе и са глаголом *бити* и с глаголом *имати*. Зато су сложени предикати с именичким модалним изразима структурно и најразнообразнији. Они су моделски троврсни, а – ако се за критеријум узме и (не)-алтернативност непунозначних глагола *бити* и *имати* у саставу сва три модела – заправо су шестоврсни: 1) два типа модела с декомпонованим модалним именичким изразима, 2) два типа модела с перифрастичким модалним именичким изразима, 3) модели са фразеолошким модалним изразима и с глаголом *бити* и с глаголом *имати*. Насупрот структурно најразнообразнијим моделима сложених предиката с именичким модалним изразима, стоје лексички најсиромашнији и структурносинтаксички најусловљенији модели сложених предиката с прилошким модалним изразима. Модели са придјевским модалним изразима су – иако структурно једнообразни јер се творе само с глаголом *бити* – лексички најразнообразнији, зато што је број придјевских модалних лексема неупоредиво већи од именичких, а да о прилошким и не говоримо.

Будући да у литератури нису готово уопште разматрани критеријуми разграничења *да*-унутарпредикатских и *да*-клаузалних допуна уз модалне изразе, у раду смо покушали дати што егзактније критеријуме за диференцирање сложених предиката с модалним изразима с инфинитивном или *да*+презентском допуном од сложених реченица са допунском *да*-клаузом.

Кључне ријечи: сложени глаголски предикат, модални глаголи, модални придјевски, именички и прилошки изрази, инфинитив, конструкција *да*+презент, допунска *да*-клауза.

*mkovacevic31@gmail.com

*

Сложеним глаголским предикатима сматрају се предикати састављени од непотпуног фазног или модалног глагола и допунског глагола у инфинитивној или форми *да*+презент.

У исцрпнијим се граматицама и појединим научним радовима констатује да су модалним глаголима у оквиру предиката конкурентни одређени модални изрази. О модалним изразима компонованим од глагола *бити* и модалног придјева говоре П. Мразовић и З. Вукадиновић (1990: 279), В. Ружић (2006: 239–241); Н. Киш (2016; 2017: 307–322); П. Пипер (2005: 312–313), Д. Сесар (2001: 205–207). Том типу модалних израза прикључују се још два глаголско-именичка модална израза компонована од глагола *бити* и „приједложно падежног израза” (*бити у могућности*, *бити у стању*) Ј. Силић и И. Прањковић (2005: 290). Уз глаголско-придјевске модалне изразе, П. Пипер и И. Клајн (2022: 358) констатују и постојање глаголско-прилошких модалних израза састављених од глагола *бити* и прилога *могуће*, *потребно*, *неопходно* и *нужно*. Једино М. Стевановић наводи сва три структурна типа модалних израза састављена не само од глагола *бити* него и од *немати* и придјева, прилога или именице (Стевановић 1979: 39, 598–599).

У литератури која помиње оглагољене модалне изразе нема јединственог мишљења о њиховом предикатском статусу. По превлађујућем мишљењу, наведени модални изрази представљају предикативни дио неглаголског (именског) предиката (Киш 2017: 312; Сесар 2001: 2007; Алановић (2018: 122–127; 149–154; Силић/Прањковић 2005: 290). М. Стевановић експлицитно модалне именске, прилошке и придјевске изразе, изједначавајући их функционално са модалним глаголима, подводи под сложене глаголске предикате. (Стевановић 1979: 39).

Србистичка и/или сербокроатистичка и граматичка и научна литература, дакле, само региструје постојање сложених глаголских предиката с модалним изразима, без готово икаквих ширих научних анализа њиховог статуса. Колико нам је познато њима није посвећен ни један једини рад. Зто нам је у овом раду циљ да на основу богатог корпуса публицистичког стила савременог српског језика¹, попишемо и – уз уважавање синтаксичких, лексичких и семантичких критеријума – опишемо типове модалних исказа у саставу сложеног глаголског предиката. При опису модела предиката с конституентским модалним изразима покушаћемо дати одговор и на у литератури присутна спорна тумачења појединих аспеката овог типа предиката, истовремено отварајући и нека од питања која до сада нису била предмет србистичког и/или сербокроатистичког синтаксичког научног интересовања.

У анализи ћемо модалне изразе у саставу сложеног глаголског предиката класификовати према два комплементарна критеријума: а) према типу глагола у саставу модалног израза, и б) према типу неглаголске компоненте у саставу модалног израза. На основу та два критеријума издвајамо три те-

¹ Списак извора наведен је на крају рада.

мељна модела оглагољених модалних израза: 1) *глаголско-придјевски модални изрази*, тј. модални изрази састављени од глагола *бити* и неког модалног придјева; 2) *глаголско-именички модални изрази*, који су, с обзиром на тип глагола у свом саставу, двоврсни: а) изрази са глаголом *бити* и именицом у неком зависном падежу, б) изрази с глаголом *имати* и именицом у акузативној или генитивној беспредлошкој форми; и 3) *глаголско-прилошки модални изрази*, које чини комбинација глагола *бити* и неког модалног прилога.

Модални изрази типа „*бити* + модални придјев” у сложеном глаголском предикату

Од свих модалних израза највише је писано о онима придјевског типа (Киш 2016: 75, 176–177; 2017: 312; Алановић 2018: 91–197). У тим радовима, међутим, аутори не дистингуирају случајеве у којима је допунска *да*-конструкција дио предиката, од случајева у којима је она зависна допунска клауза.

У одређење конструкција састављених од придјевских модалних израза и *да*-презентске допуне као сложених предиката, а не као сложених двоклаузалних реченица – у овоме раду користили смо се са неколика критеријума: а) критеријумом моноагентивности, тј. истости субјеката и оглагољеног придјевског израза и *да*-презентске допуне, б) критеријумом немогућности употребе *да*-допунске конструкције уз наведени придјевски израз у било којој форми мимо презентске, в) критеријумом немогућности употребе *да*-допуне са хетероагентивним (неподударним) субјектима, и г) критеријумом могућности замјене *да*-презентске конструкције инфинитивом, замјене која је можда неуобичајена за источни, али је по правилу могућа у западном српском језичком изразу.

Вишегодишњом ексцерпцијом корпуса публицистичког стила савременог српског језика издвојили смо чак 47 модалних придјевских израза који са *да*-презентском допуном чине сложени предикат, а не сложену реченицу. У питању су придјевски изрази у чијем је саставу потврдна или одрична форма глагола *бити*² а уз које конструкција *да*+презент има функцију допунске предикатске компоненте:

1) *бити властан да...*; 2) *бити вољан да...*; 3) *бити вредан да...*; 4) *бити готов да...*; 5) *бити дорастао да...*; 6) *бити дужан да...*; 7) *бити жељан да...*; 7) *бити задужен да...*; 9) *бити кадар да...*; 10) *бити компетентан да...*; 11) *бити меродаван да...*; 12) *бити мериторан да...*; 13) *бити моћан да...*; 14) *бити надлежан да...*; 15) *бити намеран да...*; 16) *бити невољан да...*; 17) *бити немоћан да...*; 18) *бити ненадлежан да...*; 19) *бити непозван да...*; 20) *бити несклон да...*; 21) *бити неспреман да...*; 22) *бити овлашћен да...*;

² То вјероватно није и коначан списак свих придјевских израза у саставу сложеног глаголског предиката. Због задатог ограниченог простора рада не можемо навести корпусне потврде за сваки од издвојених типова модалних израза како у овоме моделу сложеног глаголског предиката, тако ни у моделима које анализирамо у наставку рада.

23) бити обавезан [= дужен] да...; 24) бити обавезан [= задужен] да... 25) бити одлучан да...; 26) бити оран да...; 27) бити осуђен [= предодређен] да...; 28) бити осуђен [= кажњен] да...; 29) бити подобан да...; 30) бити позван да...; 31) бити предиспониран да...; 32) бити предодређен да...; 33) бити приморан да...; 34) бити принуђен да ...; 35) бити приправан да...; 36) бити припреман да... 37) бити присиљен да...; 38) бити рад да...; 39) бити решен да...; 40) бити склон да...; 41) бити слободан да...; 42) бити способан да...; 43) бити спреман да...; 44) бити спречен да...; 45) бити упоран да... 46) бити упућен да... 47) бити храбар да...

Већина док фарба и куца ускршња јаја *није власна* да поlemiше са патријархом. (Данас, 18. 4. 2023, 11); Он *је вољан* да игра. (Политика, 15. 7. 2022, 18); Он *је вредан* да се чита (Пипер 2005:313); Жена *је била готова* да пође за њим. (Политика, 31. 7. 2022, 23: Растко Петровић); Власт у Србији *није дорасла* да реши овај проблем. (Киш 2016: 74) Послодавац *је дужан* да плати и одређени износ за осигурање (Вечерње новости, 5. 4. 2006, 4); *Био сам жељан* да пуцам, јер је био рат. (Вечерње новости, 10. 4. 2006, 12); Зато *је* свака република и нација *била задужена* да међу својима пронађе „непријатеље”. (Политика, 6. 8. 2023, 9); Истраживачи *су кадри* да математички предвиде брзину промена за сваку реч. (Политика, 17. 11. 2007, КУН, 8); Вучић *није надлежан* да одређује минималац (Данас, 22. 8. 2023, 16: наслов); Калај *је био намеран* да успостави бошњачки језик и бошњачку нацију. (Политика, 21. 7. 2022, 22); Колико год пута сам тако нешто чуо, *нисам био склон* да у то поверујем. (Данас, 2. 11. 2022, 11); Ако ви *нисте способни* да потпишете Темелјни уговор – поднесите оставку. (Политика, 21. 7. 2022, 4); Такође је рекао да *је спреман* да поштује одлуке суда. (Вечерње новости, 31. 3. 2023, 11) итд.

Сви наведени придјевски модални изрази представљају „волунтативну модалност, којом казивач исказује своје мишљење о увјетима остваривости неке ситуације, односно о нужности, могућности или намјери (жељи) да се она оствари” (Сесар 2001: 207). Када се погледа списак придјева у саставу модалних придјевских израза, види се да су ти придјеви двоврсни – у питању су или прави придјеви, или девербативни придјеви, с тим да је много више девербативних од правих придјева. Међу тим девербативним придјевима најбројнији су они у форми глаголског придјева трпног, који су без изузетка деривирани од перфективних глагола, иако означавају стања у којим се налази субјекат. Код њих је, дакле, придјевска компонента надређена глаголској.

Синтаксички се дати придјевски изрази могу подијелити у обавезно предикатске и факултативно предикатске. У прву групу спадају придјеви чија је употреба везана искључиво за глаголско-придјевске изразе у саставу сложеног глаголског предиката. То су придјеви типа „*predicativa tantum*”, тј. могући су само у саставу предиката (*вољан*, *вредан*, *дужан*, *кадар* /арх./, *рад* /арх./)” (Пипер 2005: 312–313). У другу групу придјева што творе и придјевске изразе спадају придјеви чија се дистрибуција не своди само на употребу у глаголско-придјевским изразима у саставу сложеног предиката, него могу бити употријебљени атрибутски, па сљедствено и у статусу предикатива посебне реченице или клаузе. Такви су нпр.: *меродаван*, *мериторан*, *компетентан*, *слободан*, *способан*, *принуђен*, *присиљен*, *спречен*, *властан*, *немоћан*, *непозван*, *приправан*, *приморан* и не само они. Ти придјеви логично имају ширу дистрибуцију од придјева *predicativa tantum*, тако да само од контекста зави-

си у којој ће функцији бити употрејебљени: да ли у саставу глаголско-придјевског израза, да ли као конгруентни атрибути, или пак као предикативи неке просте реченице или клаузе у сложеној.

Модални глаголско-именички изрази у сложеном глаголском предикату

Сви модални глаголско-именички изрази су перифрастички, јер представљају конструкцију састављену од двије компоненте: а) непунозначног перифразног глагола *имати* или *бити*, и б) номинализованог израза, тј. именице у падежној или предлошко-падежној форми. Модални перифрастички изрази се – узме ли се за критеријум творбено-трансформациони саоднос са конкурентним модалним глаголом – могу подијелити у два типа: 1) декомпоновани модални глаголско-именички изрази, и 2) перифрастични глаголско-именички изрази. Та два типа израза „се битно разликују према способности њиховог свођења на једну глаголску лексему. То је код декомпонованог могуће, он нужно имплицира постојање недекомпонованог, једнолексемског глагола из којег се деривира декомпоновани, као његова функционална варијанта без разлике у значењу (могућност ревербализације) уз могућност стилистичког маркирања, а код перифрастичког таква могућност не постоји и имплицира се значење двоелементне глаголско-именичке конструкције дескриптивног карактера јер глагол на одређени начин модификује дати израз уносећи у њега различите семантичке компоненте” (Тодоровић 2023: 31).

Декомпоновани изрази типа „*имати* + модална глаголска именица” у сложеном глаголском предикату

У србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури ни један аутор који је говорио о модалним изразима не само да не употребљава термин „декомпоновани модални израз” него и не наводи ниједан примјер за постојање ових израза у форми „имати+модална девербативна именица”.

При ексерпцији примјера из публицистичког стила савременог српског језика забиљежили смо сљедећих 14 модалних именичких израза који са да-презентском допуном чине сложени предикат, а не сложену реченицу. У питању су именички изрази у чијем је саставу потврдна или одрична форма глагола *имати/немати* а уз које конструкција да+презент има функцију допунске предикатске компоненте:

- 1) *имати вољу да...*; 2) *имати дозволу да...*; 3) *имати допуштење да...*;
- 4) *имати жељу да...*; 5) *имати задатак да...*; 6) *имати могућност да...*; 7) *имати моћ да...*; 8) *имати намеру да...*; 9) *имати обичај да...* 10) *имати одлуку да*; 11) *имати понуду да...* 12) *имати потребу да...* 13) *имати решење да...* 14) *имати снаге да...*

Србија има вољу да све то реши (Вечерње новости, 28. 2. 2013, 37); Србија наравно нема могућност да се сама одупре немачком утицају. (Политика, 16. 8. 2023, 23); Војко једини има истинску моћ да уједини регион. (Данас, 17. 3. 2023, 15); Он је имао велику жељу да постане изврсни трубач. (Вечерње новости, 13. 8. 2023, 10); Ђоковић нема намеру да се вакцинише против вируса корона. (Политика, 26. 7. 2022, 18); У Даровојеру је имао обичај да се упушта у разговор са сељацима-кметовима. (Политика, 6. 8. 2023, 19); Књаз Милош Обреновић је имао обичај да уброчено подиже порезе. (Политика, 13. 8. 2023, 8); Немам потребу да било коме удовољавам. (Вечерње новости, 6. 8. 2023, 40); Партизанови фудбалери данас имају задатак да победе екипу Радника. (Политика, 17. 3. 2023, 17) итд.

Као што се види, није велики број глагола подложен декомпоновању са непотпуним „перифразним” глаголом *имати/немати*. Ти декомпоновани глаголи по типу модалне семантике могу се подијелити у двије групе. Прву чини седам глагола, од којих су четири прави модални глаголи. То је глагол *моћи*, који има двије декомпоноване варијанте: *моћи* [→ *имати могућност*; *имати моћ*], а преостала три су: *желети* [→ *имати жељу*], *намеравати* [→ *имати намеру*] и *требати* [→ *имати потребу*]. Тим глаголима треба додати и декомпозицију контекстуално модалног глагола *обичавати* [→ *имати обичај*] и глагола *задати* [→ *имати задатак*], као и **воleti* [→ *имати вољу*]. Специфичан је статус декомпонованих израза *имати вољу* и *имати задатак*. Израз *имати вољу* не може се ревербализовати јер је „изгуби[о] семантичку везу с глаголом *воleti*” (Клајн 2003:19). Именичком изразу *имати задатак* није прави синоним глагол *задати*, па се ни он тим глаголом не може ревербализовати, јер се агенс тог глагола не подудара са агенсом декомпонованог израза, тако да глаголски израз *имати задатак* заправо значи „задани задатак”, односно „имати задату дужност/обавезу”.

Декомпоновани модални изрази типа „*бити* + предлошко-падежна форма глаголске именице” у сложеном глаголском предикату

Од модалних глагола подложних декомпоновању са „перифразним” глаголом *бити* и глаголском именицом твореном од глагола који се декомпонује у корпусу смо забиљежили један једини глагол, и то глагол *моћи*, који остварује двије варијанте декомпонованог модалног израза:

- 1) *бити у могућности да...*; 2) *бити у моћи да...*

Друкчије то не би могло да функционише, јер ретко ко је у могућности да да четири милиона евра свог новца за фудбалски клуб. (Данас, 14. 7. 2022, 21); Петина Немаца није у могућности да купи божићне поклоне. (Политика, 23. 11. 2002, 11); Али, Србија није у моћи да њихове позиције мења. (Политика, 25. 9. 2006, 6) итд.

Модални глагол *моћи* при декомпоновању с глаголом *бити* постаје глаголска именица у локативној форми с предлогом *у* (*у могућности*, *у моћи*), с тим да је неупоредиво фреквентија именица *могућност* од именице *моћ* у овом као и у изразу с глаголом *имати*. Те двије именице, иако изведене од истог глагола, очито нису потпуно синонимне, јер је именица *моћ* семантич-

ки богатија. Она не значи само могућност, то јој је значење иманентно, али надограђено и семантичком компонентом „имати право/снагу”.³

Глагол *моћи* тако у савременом српском језику остварује три форме модалних израза: придјевски модални израз само у негираној форми: *бити немоћан*, и четири именичка модална израза с именицом *могућност* и *моћ* и уз потврдне и уз одричне облике глагола *имати* и *бити*: *имати могућност*, *немати могућност*; *имати моћ*, *немати моћ*; *бити у могућности*, *не бити у могућности*; *бити у моћи* и *не бити у моћи*.

Перифрастички модални изрази типа „имати + неглаголска именица” у сложеном глаголом предикату

Плодан је и модел творбе именичких модалних израза у савременом српском језику с неглаголском именицом с глаголом *имати/немати*. Тако смо у корпусу забиљежили чак 15 лексичких типова овог модела именичких модалних израза:

1) *имати амбицију да...*; 2) *имати ингеренције да...*; 3) *имати надлежност да...*; 4) *имати обавезу да...*; 5) *имати петљу да...*; 6) *имати потенцијал да...*; 7) *имати право да...*; 8) *имати предиспозицију да...*; 9) *имати прилику да...*; 10) *имати проблем да...*; 11) *имати склоност да ...*; 12) *имати слободу да*; 13) *имати снаге да...*; 14) *имати храбрости да...*; 15) *имати шансу да...*

Кфор је спреман да одговори свакоме ко *има амбицију да уништи* нормалан политички процес. (Политика, 16. 12. 2006, 2); Сенат *нема ингеренције да доноси* одлуке. (Вечерње новости, 23. 3. 2023, 4); Уставни суд БиХ *нема надлежност да оцењује* уставност политичких одлука, ставова и прокламација које доноси Скупштина РС. (Политика, 12. 6. 2022, 4); Савет Европе *има обавезу да осигура* примену демократских стандарда и слобода. (Данас, 5. 5. 2023, 9); *Имали [су] петљу* [← *Били су храбри*] *да га позову* (Вечерње новости, 18. 1. 2023, 25: наслов); А премијер би могао бити неко ко *нема потенцијал да гради* своју функцију. (Данас, 15. 7. 2022, 3); Путници *имају право да затраже* надокнаду. (Вечерње новости, 4. 7. 2022, 9); Прве две утакмице које смо играли биле су затворене, друге две *су сви имали прилику да виде*. (Политика, 16. 8. 2023, 18); Партнер *има склоност да вас провоцира*. (Press, 22. 1. 2007, 22); Србија због Вучића *нема шансе да реализује* приоритете грађана. (Данас, 12. 7. 2022, 15) итд.

Као што се види, чак је више типова са перифрастичним модалним изразима с неглаголским именицама од оних с глаголским именицама уз глагол *имати*. Истина, ти типови с неглаголским изразима су двоврсни. Први тип чинили би малобројнији примјери с деадјективном („отпридјевном”) именицом и они би се могли подвести под праве декомпоноване моделе, с том разликом што као у претходном случају није декомпонован глаголски него именски предикат са придјевом као предикативом. При том декомпоновању

³ Уп. у Речнику српског језика под **моћ**: „4.а. (обично у вези с глаголом „имати”) *право спровођења нечега, располагања нечим, одлучивања о нечему и сл.*; б. *снага (владања, господарења и сл.), сила, власт, ауторитет*” (Речник 2007: 734), док се за израз **бити у могућности** наводи само значење *бити у стању, моћи*. (Речник 2007: 723).

копулативни глагол *бити* прелази у „перифразни” глагол *имати*, а придјев се категоријално преобразује у придјевску (деадјективну именицу), уп.: *бити храбар* [→ *имати храброст*], *бити склон* [→ *имати склоност*], *бити надлежан* [→ *имати надлежност*]. На тај начин успоставља се синонимски однос између конкурентног придјевског и именичког модалног израза.

Други тип модалних именичких израза с неглаголским именицама је много бројнији и фреквентнији, а чине га веза „перифразног” глагола *имати* са простим (неизведеним) именицама апстрактне семантике: *амбиција*, *ингеренција*, *предиспозиција*, *обавеза*, *потенцијал*, *право*, *проблем*, *прилика*, *слобода*, *снага*, *шанса*.

Перифрастички модални изрази типа „*бити* + предлошко-падежна форма неглаголске именице” у сложенем глаголомском предикату

Много неплоднији од модела са перифразним глаголом *имати* и неглаголском именицом у српском књижевном језику јесте модел творбе перифрастичких модалних израза с глаголом *бити* у потврдној и одричној форми и неглаголском именицом у локативу с предлогом *у*. У корпусу смо забиљежили следећих шест типова овога модела модалних глаголомско-именичких израза:

- 1) *бити у интересу да...* 2) *бити у обавези да...* 3) *бити у прилици да...*;
- 4) *бити у позицији да...*; 5) *бити у ситуацији да...* 6) *бити у стању да...*

Ником у демократском блоку није у интересу да иде на нове изборе. (Press, 22. 1. 2007, 4); Балша Копривица је био у обавези да се појави на Летњој лиги у дресу Детроит Пистонса. (Политика, 14. 7. 2022, 20); Чекао сам на свој меч, па сам био у прилици да видим како играју. (Вечерње новости, 20. 1. 2014, 40); Лажни осећај среће и задовољства може вас навести да данас потрошите више него што сте у позицији да зарадите. (Вечерње новости, 4. 7. 2022, 16); ... да српски шампион више није у ситуацији да се „мери” са својим ривалима у европским такмичењима. (Данас, 25. 8. 2022, 19); Нисам био у стању да дуго држим висок ниво игре. (Политика, 7. 9. 2022, 19) итд.

У свих шест забиљежених типова овога модела уз глагол *бити* употребљавају се искључиво апстрактне просте (нетвореничке) именице у локативној форми с предлогом *у*. Најчешће су то блискозначне именице са општим значењем „околности”: *прилика*, *ситуација*, *позиција*, које су неријетко у датом типу модалног именичког израза међусобно замјењиве.

У оквиру овога модела перифрастичких израза формиран је вјероватно најфреквентнији од свих модалних израза српскога језика, израз *бити у стању*, који од свих модалних израза има најопштије оптативно значење „моћи учинити или поднети нешто” (Оташевић 2012: 55), тако да и није чудо што може замијенити готово све модалне глаголе и модалне оптативне изразе, што и јесте разлог његове велике употребне фреквентности.

Сложени предикати са модалним идиоматским и/или фразеолошким изразима у свом саставу

Посебан случај представљају модални именички изрази структурно идиоматског, најчешће фразеолошког типа, који дијеле неко од значења модалних глагола. Они сами никад немају вриједност предиката, него су модална компонента сложеног глаголског предиката, будући да као нужну допуну имају инфинитивну или *да*-презентску форму пунозначнога глагола. Томе су потврда и сљедећи корпусни примјери:

Не пада ми на памет [*← не желим/ нећу никако*] *да то радим*. (Вечерње новости, 14. 8. 2023, 2); *Жив нисам* [*← не могу никако*] *да сачекам* ТВ пренос проглашења величанствене победе над короном. (Данас, 30–31. 5. 2020, 24: Светислав Басара); *Мерак му* [*← Жели да убије!*] (Курир, 20. 12. 2007, 1: наслов); Немцима *није пошло за руком* [*← Немци нису могли/успели*] *да свету наметну* своје феудалне, у суштини паганске традиције. (Политика, 12. 8. 2023, 18); ...али *нема муда* [*← не сме*] *да отворено каже*, него се ограђује са „можда” (Данас, 16. 3. 2023, 10: Биљана Србљановић); *Није било шансе* [*← немогуће је/ нису никако могли*] *да*, мимо мене, *контактирају* клијенте. (Вечерње новости, 25. 3. 2023, 12); Србија *нема тај луксуз* [*← не може*] *да* у потпуности *игнорише* поступке и препоруке ове организације. (Данас, 17–18. 12. 2022, 2) итд.

Јасно је, а то се и из у загради реконструисаних глаголских еквивалената види, да сви наведени идиоматизовани именички изрази имају модално значење и да тек „у сарадњи” са допунским глаголом у инфинитиву или форми *да*+презент чине предикат реченице. Захваљујући управо идиоматским и/или фразеолошким изразима у свом саставу реченице с овим типом предиката наглашено су експресивне.

Предикати с фразеолошким/идиоматским изразима у свом саставу отварају једно од врло битних, а неријешених, питања, а то је синтаксички статус субјекта уз такве предикате. Тај проблем представимо на само једном примјеру, првом од овдје наведених: *Не пада ми на памет да то радим*. (Вечерње новости, 14. 8. 2023, 2). Ако је предикат *не пада ми на памет да радим*, онда морфосинтаксички субјекат фразеолошког дијела предиката (*не пада ми на памет*) и допунског дијела предиката (*да радим*) – није подударан: у фразеолошком дијелу субјекат је логички исказан дативном замјеницом *ми*, док је у допунском дијелу у питању садржани граматички субјекат *ја*. Дакле, то су морфосинтаксички (облички) различити субјекати. Али су они семантички исти: и дативно „ми” и номинативно „ја” односе се на исти агенс, семантички су кореферентни (односе се на говорника). Да је овдје у питању сложени глаголски предикат, види се по могућности замјене *да*-презентске форме инфинитивом (уп.: *Не пада ми на памет то радити*.). Ако се зна да се инфинитив у склопу предиката може употребити само ако модални или фазни глагол са *да*-презентском допуном дијели исти субјекат, онда би дати критеријуми били и нужни и довољни за одређење свих глаголских конструкција у којима су модални и допунски дио конструкције моноагентивни (али не и нужно морфосинтаксички моносубјектни) – *сложеним глаголским предикатом*, а не зависнословеном реченицом са *да*-допунском клаузом.

То правило односи се не само на сложене предикате са идиоматским модалним дијелом него и на све предикате с модалним именичким изразима у којима модални именички дио има (имплицитан) логички а допунски дио граматички субјекат, с тим да су они семантички кореферентни, као нпр.:

Жеља ми је да будем [← Имам жељу/Желим да будем] научник. (Политика, 12. 3. 2023, 25); *Намера нам је [← Имамо намеру/Намеравамо] да крајем следеће године правимо и вртић.* (Вечерње новости, 25. 7. 2022, 2); *Ја сам писац из сенке и дужност ми је да кажем [← Имам дужност/Дужан сам да кажем] шта мислим* (Политика, 19. 8. 2023, КУН, 1); *Па то нам је једина прилика [← једино тада имамо прилику/можемо] да се видимо.* (Вечерње новости, 15. 8. 2023, 18) итд.

У наведеним модалним именичким изразима дативни замјенички облик заправо је само имплицитно логички субјекат (јер из саодноса са агенсом да-презентске допуне подразумева значење агенса), док је експлицитно посесивни неконгруентни атрибут. Тај неконгруентни посесивни дативни замјенички атрибут може се замијенити конгруентним посесивним замјеничким атрибутом (уп.: *Жеља ми је да отпутујем → Моја жеља је да отпутујем*), што потврђују и следећи корпусни примјери:

Професор је нагласио да је његова намера била да отвори простор за академску дискусију. (Данас, 4. 1. 2023, 10); *Наша жеља је да разговарамо.* (Политика, 21. 4. 2014, 4); *Моја је обавеза као народног посланика да га уведем у народну скупштину.* (Данас, 21. 7. 2023, 3) и сл.

Агенс имплицитан конгруентним атрибутом уз модалну именицу кореферентан је са експлицитним агенсом у граматичком субјекту да-презентске допуне, тако да ове конструкције састављене од модалног именичког израза и глаголске да-презентске допуне дијеле исти агенс, моноагентивне су, уп.: *Наша жеља је да разговарамо → Ми имамо жељу/желимо да разговарамо* А као моноагентивне, баш као и претходне, оне чине сложени предикат⁴, а не сложену реченицу са да-допунском клаузом.

Из свега наведеног може се закључити да је моноагентивност нужни критеријум у препознавању конструкције састављене од модалног именичког израза и глаголске да-презентске допуне као конструкције сложеног предиката. У вези са спорним случајевима „сарадње” логичког и граматичког субјекта у синтаксички имперсоналним конструкцијама важи следеће правило: *Уколико у конструкцији састављеној од модалног именичког израза и да-презентске допуне модални и допунски дио имају семантички кореферентан агенс, без обзира што је тај агенс у модалном конституенту представљен логичким субјектом, а у да-допунском дијелу граматичким субјектом – такве конструкције су сложени глаголски предикати.*

Између имперсоналних модалних форми врло специфичан случај представљају конструкције са модалним прилошким изразима који за допуну имају глагол у инфинитиву или да-презентској форми, типа: *Потребно је радити; Потребно је да се ради; Могуће је да сутра отпутујемо.*

⁴ М. Стевановић (1979:799) у примјеру *Њена је дужност да их само потврђује.*, конструкцију *њена је дужност да потврђује* одређује као сложени (глаголски) предикат.

Модални изрази типа „*бити* + модални прилог” у сложеном глаголском предикату

М. Стевановић сматра да, осим модалних именичких и придјевских изрази, и „прилошки изрази непотпуног смисла са глаголима у презенту и везником *да* испред њега, или у инфинитиву, као својом допуном, такође чине сложене предикате”, и за потврду навео примјере: *Потребно је да се оде; Потребно је отићи; Све је више показивао оцу колико је тужно и неправедно живети због туђе кривице; Мени је жао било заклати голуба* (Стевановић 1979: 39). У „модалне аналитичке предикате” П. Пипер и И. Клајн, поред осталих, сврставају и оне који „имају у свом саставу неки од модалних глагола (*моћи, требати, морати, смети* и др.), или модалних изрази (нпр. *могуће је, потребно је, неопходно је*)” у споју са инфинитивом⁵, па то поткрепљује примјерима: *Неопходно је издржати; Забрањено је бацати отпатке* (Пипер/Клајн 2022:358).

Ти примјери, међутим, нису примјери сложеног глаголског предиката, него примјери у којима је модални прилошки израз неглаголски прилошки предикат, а инфинитив граматички субјекат. Утемељеност такве интерпретације потврђује могућност замјене инфинитива или *да*-презентске допуне синонимном глаголском именицом средњег рода, што потврђује да дате конструкције представљају неспорну субјекатско-предикатску реченицу, у којој модални прилошки израз има вриједност прилошког предиката:

Апсурдно је позивати се [→ *Апсурдно је позивање*] на јединство и заједништво...; *Немогуће је спречити* свако убиство [→ *Немогуће је спречавање* сваког убиства]; *Забрањено је бацати* отпатке [→ *Забрањено је бацање* отпадака]; *Могуће је остварити* позитиван економски ефекат [→ *Могуће је остварење* позитивног економског ефекта]...; *Потребно је хитно извршити* стручну анализу [→ *Потребно је хитно извршење* стручне анализе]; *Неопходно је да се уложи* капитал у српски фудбал [→ *Неопходно је улагање* капитала у српски фудбал], итд.

Дате трансформације показују да у овим конструкцијама није у питању прилошки израз, него прави неглаголски (копулативни) прилошки предикат. То, међутим, не значи да се сложени глаголски предикати не творе са модалним прилошким изразима. Модални прилошки изрази (*бити*+модални прилог) су дио сложеног глаголског предиката кад су допуњени инфинитивом или *да*+презентском имперсоналном формом у реченицама чији је субјекат анафоричка замјеница *ТО*, као нпр.:

Да је то било могуће до сада *урадити*, вероватно би се урадило. (Политика, 30. 8. 2023, 4); ... *то је немогуће бранити*. (Данас, 31. 8. 2023, 26); Каже да им је тада рекао да је *то тешко да се спроведе*. (Политика, 19. 8. 2023, 5); и сл.

⁵ На другом мјесту у граматичи наводе се још и модални прилошки изрази „*потребно је, нужно је, немогуће је* ...у споју са инфинитивом”, али се за њихову потврду не дају примјери. (Пипер/Клајн 2022:363).

У конструкцијама типа *То није могуће урадити / То је немогуће урадити* анафорска „просентенцијална” замјеница *ТО* је граматички субјекат, којим се упућује на претходни исказ или дио исказа, док је преостали дио сложени предикат. За дио састављен од модалног прилошког израза и инфинитива сада и не постоји могућност друкчијег тумачења, будући да експлицирани *то*-субјекат укида могућност да се инфинитив уз прилошки модални израз тумачи као субјекат (у реченицама са субјекатом *то* инфинитив никад није могуће замијенити глаголском именицом). Осим у наведеном типу конструкције, модални прилошки израз дио је сложеног глаголског предиката и у конструкцијама у којима му се додаје логички дативни или акузативни субјекат који је семантички кореферентан са граматичким субјектом *да*-презентске допуне, замјењиве инфинитивом, као нпр.:

Вучић је рекао да је нама *потребно да обнављамо* школе. (Вечерње новости, 2. 9. 2023, 3); *...ла ми је потребно да уложим* [$\rightarrow$ *уложити*] *известан напор* да је не бих поменуо (Алановић 2018; 152; Р. Кузмановић); *Забрањено* им *је да се окупе* [$\rightarrow$ *окупити се*] у покушају да заштите своје сународнике. (Политика, 18. 8. 2023, 2) итд.

Увијек кад је уз прилошки израз експлициран логички дативни или акузативни субјекат који је семантички кореферентан са граматичким субјектом *да*-презентске допуне ако је та допуна замјењива инфинитивом – допуна у *да*-презентској форми нема статус зависне клаузе, него је нужни дио сложеног предиката.

Закључак

У раду смо пописали и описали моделе сложених предиката састављених од модалних израза и инфинитивне или *да*+презентске допуне. Три су типа модалних израза у саставу сложеног предиката: то су или придјевски, или именички или прилошки модални изрази, с тим да се придјевски и прилошки творе само са копулативним глаголом *бити*, док се именички творе и с непотпуним, по правилу „перифразним”, глаголом *бити* и с глаголом *имати*. Зато су сложени предикати с именичким модалним изразима структурно и најразнообразнији. Они су моделски троврсни, а – ако се за критеријум узме и (не)алтернативност глагола непунозначних глагола *бити* и *имати* у саставу тих модела – заправо су шестоврсни: 1) два типа модела с декомпонованим модалним именичким изразима, 2) два типа модела с перфирастичким модалним именичким изразима, 3) модели са фразеолошким модалним изразима и с глаголом *бити* и с глаголом *имати*. Насупрот структурно најразнообразнијим моделима сложених предиката с именичким модалним изразима, стоје лексички најсиромашнији и структурносинтаксички најусловљенији модели сложених предиката с прилошким модалним изразима. Модели са придјевским модалним изразима су – иако структурно једнообразни јер се творе само с глаголом *бити* – лексички најразнообразнији, зато што је број придјевских модалних лексема неупоредиво већи и од именичких, а да о

прилошким и не говоримо. Забиљежили смо чак 47 модалних придјевских израза, а само дванаест прилошких.

Будући да у литератури нису готово уопште разматрани критеријуми за разликовање *да*-унутарпредикатских и *да*-клаузалних допуна уз модалне изразе, у раду смо покушали дати што егзактније критеријуме за диференцирање сложених предиката с модалним изразима с инфинитивном или *да*+презентском допуном од сложених реченица са допунском *да*-клаузом. Тиме су модификоване многе мимогредне констатације које даје србистичка и/или сербокроатистичка литература о овом типу сложених конструкција, а посебно оне везане за статус прилошких модалних израза.

Постојање сложених глаголских предиката са модалним изразима у свом саставу захтијева и модификацију дефиниције сложених глаголских предиката: *Сложени глаголским предикати су предикати састављени од фазног глагола, модалног глагола, или модалног (придјевског, именичког или прилошког) израза и допунског пунозначног глагола у инфинитивној или у форми да+презент.*

ИЗВОРИ

Блиц – *Blic*, dnevne novine iz Beograda.

Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.

Данас – *Danas*, dnevne novine iz Beograda.

Курир – *Kurir*, dnevne novine iz Beograda.

Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.

Press – *Press*, ugašene dnevne novine iz Beograda.

Српски Национал – *Srpski Nacional*, ugašene dnevne novine iz Beograda.

ЛИТЕРАТУРА

Алановић 2018: Миливој Алановић, Реченице са допунском клаузом, у: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, у редакцији Предрага Пипера, Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за српски језик САНУ, 91–197.

Киш 2016: Наташа Киш, *Допуне придева у савременом српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Киш 2017: Nataša Kiš, Pridevi sa značenjem optativne modalnosti, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 42, 307–322.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део: Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

- Мразовић/Вукадиновић 1990:** Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest.
- Оташевић 2012:** Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.
- Пипер 2005:** Предраг Пипер, Предикат, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 301–333.
- Пипер/Клајн 2022:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, четврто, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.
- Прањковић 2013:** Ivo Pranjković, Tipologija nepunoznačnih glagola u hrvatskome standardnom jeziku, *Gramatička značenja*, Zagreb: Matica hrvatska, 186–194.
- Ружић 2006:** Владислава Ружић, *Допунске реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска.
- Речник 2007:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Сесар 2001:** Dubravka Sesar, Modalni modeli u hrvatskom i drugim slavenskim jezicima, *Suvremena lingvistika*, br. 51–52, 203–218.
- Силић/Прањковић 2005:** Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Стевановић 1979:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнojeзичка норма) II. Синтакса*, III неизмењено издање, Београд: Научна књига.
- Тодоровић 2023:** Стефан Тодоровић, *Перифрастички глаголи као иманентна особина специјалних стилова савременог српског језика*, необјављена докторска дисертација, одбрањена на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 2023. године.

Miloš Kovačević

TYPES OF MODAL EXPRESSIONS IN THE COMPLEX VERB PREDICATE

Summary

The paper lists and describes models of complex predicates composed of modal expressions and infinitive or *da*+present complement, which are only mentioned in passing in the literature. There are three types of modal expressions in the composition of a complex predicate: they are either adjective or noun or adverbial modal expressions, with the fact that adjectives and adverbs are formed only with the copulative verb *biti*, while nouns are formed with both the verb *biti* and the verb *imati*. That is why complex predicates with noun modal expressions are structurally the most diverse. By model they are of three-type, and – if the (non)alternativeness of the verbs of non-meaningful verbs *biti* and *imati* as a criterion is taken in the composition of all three models – they are actually of six-type: 1) two

types of models with decomposed modal-noun expressions, 2) two types of models with periphrastic modal noun expressions, 3) models with phraseological modal expressions with the verb *biti* and the verb *imati*. In contrast to the most structurally diverse models of complex predicates with noun modal expressions, there are the lexically poorest and most structurally syntactically conditioned models of complex predicates with adverbial modal expressions. Models with adjectival modal expressions are – although structurally uniform because they are formed only with the verb *biti* – lexically the most diverse, because the number of adjectival modal lexemes is incomparably greater than that of nouns, not to mention adverbial ones.

Since the criteria for differentiating *da*-intrapredicate and *da*-clausal complements with modal expressions are almost not considered in the literature, in this paper we tried to give as exact criteria as possible for differentiating complex predicates with modal expressions with infinitive or *da*+present complement from complex sentences with complement *da*-clause. This modifies many incidental statements made by Serbian and/or Serbo-Croatian literature about this type of complex constructions, especially those related to the status of adverbial modal expressions.

The paper shows that predicates with modal expressions are most often considered *copulative predicates* in the literature. The paper provides criteria that explicitly show that this type of predicate, which has a modal expression and a complement in the infinitive or *da*+present form, is not and cannot be a copulative (non-verb) predicate – but exclusively a *complex verb predicate*.

Keywords: complex verb predicate, modal verbs, modal adjectives, noun and adverbial expressions, infinitive, *da*+present construction, supplementary *da*-clause.